

ÉVFORDULÓK

Száz éve született Balassa Iván, a református néprajztudós*

Balassa Ivánról a szűk szakmai méltatások arról emlékeztek meg, hogy a magyar néprajz, a Kárpát-medencei magyarság és a hazai nemzeti-etnikai-vallási kisebbségek kutatója, aki a Néprajzi Múzeum, majd a Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója, illetve főigazgató-helyettese volt. Kutatásai a komplex magyar kultúrát, különösen a néprajzot (nemcsak az anyagi-tárgyi néprajzzal foglalkozott, hanem folklórral és agrártörténettel is), a határon kívüli magyarok és a belföldi nemzetiségek egykori és közelmúltbeli életét érintették. Tudományos teljesítményét az MTA doktori cím mellett, számos külföldi díjjal (*Herder-díj*, *Pitré-díj*), továbbá a Svéd és a Dán Királyi Tudományos Akadémia tagságával ismerték el. Fáradhatatlan volt a tudományszervezésben, a tudomány népszerűsítésében. Program-szervezései, szerkesztései, kiadványainak sokasága igazolják ezt. Számptalan civil kezdeményezés vezetője, tiszteleti tagja sok rangos szervezetnek és tagja volt a református Doktorok Tanácsának is.

Előadásomban Balassa Iván családi hátterének, majd tudományos érdeklődésének, munkamoráljának református gyökereiről szeretnék említést tenni. 1975 augusztusától közvetlen beosztottjaként, majd nyugdíjba menetele után is folyamatosan kapcsolatban voltam vele, így volt alkalmam megismerni őt, miközben sokat tanulhattam tőle.

Balassa Iván

A reformáció megújulást jelent a hitéletben és a mindennapokban. A teológiában, mint tudományban, a valóságban a XVI. századtól kialakuló protestáns egyházak formájában és tartalmában, de a mindennapi életben is, ami az emberi tartásban, a protestáns szellemiségben mutatkozott meg. A reformáció idejére a könyvnyomtatás már elindult világhódító útjára, azonban mégis ennek kezdetlegessége miatt a szóbeliség jelentette az új tanok és viták terjedésének módját a köznépi, vagyis a társadalom alsóbb, de széles rétegében. Ez pedig a hagyományok terjedésének, az apáról fiúra, majd unokákra öröklődő tudásnak, ismeretanyagának a bővülő körét jelentette. Ma már a történettudomány evidensnek tartja, hogy Magyarországon a reformáció tanai éppen a szóbeliség közterein vitatkozók-érvelők révén terjedtek a laikus bibliamagyarázók és -értelmezők, a katolikus visszaélések ellen protestálók révén. Az itt elhangzott történetek, híryanagok a klasszikus néprajzi ismeretek gyarapodását jelentették. Ha egy mai etnográfus belépett volna egy ilyen helyre,

* Elhangzott 2017. április 6-án a budapesti Néprajzi Múzeumban a Magyar Néprajzi Társaság Anyagi Kultúra Szakosztályának Balassa Ivánra emlékező ülésén.

például egy felvidéki német városkában, akkor a protestantizmus, a reformáció kezdeti magyarázatait, a lutheri tanításokat hallhatta volna. Majd a XVI. század vége előtt már a két elváló protestáns nagyegyház, a lutheránus, evangélikus és a kálvinista, református egyház hasonló és mégis különböző tanaival találkozott volna. Területi különbözőségük is hamarosan megmutatkozott. Észak- és Nyugat-Magyarország dominánsan evangélikussá, a török dúlta ország középső területei reformátussá, Erdély pedig a parázs hitviták révén, a fejedelmi udvarral az élen a legradikálisabb, unitárius-szenháromság tagadó vallásúvá vált a XVI. század második felére.

Ez utóbbi két terület határán, a Sárréthez tartozó Bárádon látta meg kálvinista felmenők leszármazottjaként Balassa Iván a napvilágot. Ez az a terület, amely a reformátusságát vállaló néprajzos jó barátot, Szűcs Sándort Biharnagybajomban és Pusztainé Madar Ilonát, a hitéért harcosan és hevesen kiálló néprajzos kollégát is adta a magyar néprajztudománynak. Ma már nyugodtan mondhatjuk, hogy a magyar néprajznak számos jeles képviselője van, akik reformátusságukat megélve a tudományos munkáikban vizsgálják a népi vallássosság tudományos kérdéseit. Itt gondolhatunk a hallgatóinak faluszemináriumokat szervező Újszászy Kálmánra, Balassa atyai jó barátjára, Morvay Péterre, Balassa munkatársára, az önkéntes néprajzi gyűjtőhálózati mozgalom kiépítőjére a Néprajzi Múzeumban, de a több magyarországi múzeum igazgatását egymás után ellátó jó barátokra, Dankó Imrére, vagy Molnár Ambrusra, vagy a fiatalabbak közül Küllös Imolára, Küllös Imrére, Lackovits Emőkére, Kósa László akadémikusra, a KRE díszdoktorára, aki a *Magyar néprajz* nagy vállalkozásában a protestáns népi vallássosság és egyházszerkezeti fejezetet írta meg, P. Szalay Emőkére, Pocsai Eszterre, Zentai Tündére vagy Szacsavay Évára – hogy csak a legkiválóbb kutatók neveit említsük.

A református népesség nem csak az egyházához, hanem a történeti múlthoz is büszkén kötődött, az elődeik szokásaihoz, a kisenemesi értékrendhez. A protestáns vidéki lelkészek és néptanítók az isteni teremtés és erkölcs hirdetése mellett racionális természettudományos-gazdálkodói ismereteket is ötvöztek a népi, paraszti tudással. Balassa Iván ezekre is mindig felhívta a figyelmet. Számos gazdálkodó, példát mutató protestáns lelkészt, néptanítót ismerünk, éppen a magyar néprajz kutatási eredményeként.

Ez a kulturális kötődés és a családi képzetés Balassa Ivánnál is fennállt. Balassa apja, az Ásványi Balassáktól mint kisenemesektől származtatta magát, akik a XVIII. században települtek át a Dunántúlról az Alföld északi részébe, Kenderesre. A család másik része többgenerációs protestáns értelmiségi család volt, lelkészek és néptanítók. Nagypja lelkész volt és országgyűlési képviselő.

Balassa Iván Bárádon végezte a református elemit, majd Debrecenben a Református Tanítóképzőbe ment, ahol Végh Józseffel, a később híres nyelvjáráskutatóval életre szóló barátságot kötött. Debrecenben a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen magyar–német szakos tanárként fejezte be tanulmányait. Itt Csúry Bálint professzorral, kedves tanárjával a szamosháti nyelvjárást is kutathatta, érdeklődése a nyelvészet és a tájtörténet felé fordult, amit Végh József barátjának köszönhetett. Korai nyelvészeti munkássága pedig a Csúry-iskolához kapcsolta. Nem véletlen, hogy Debrecen, a „*kálvinista Róma*” módos parasztgazdáinak, a civiseknek és földműveseinek szókinccsét dolgozta fel doktori munkájában. Csúry hatására Balassa többi barátja is, Bakó Elemér, Imre Samu, É. Kiss Sándor, Kovács István, Ruszkay Endre szintén kutatták és feldolgozták saját falujuk nyelvjárást és a földművelés szakszókinccsét. A nyelvészeti terepmunka pedig a néprajztól nem volt távol.

Csúry javaslatával került Kolozsvárra Szabó T. Attila mellé az egyetemre tanársegédnek 1940-ben. Innen Herepei Jánosnak, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának meghívá-

sára muzeológusnak, „múzeumőrnek” Sepsiszentgyörgyre került 1941-ben, ahol 1944-ig dolgozott. A háromszéki kálvinisták és unitáriusok kutatásának eredménye a székely népi italokról készült dolgozata, vagy a harmatkásáról, vagy a *kiszilről* mint régi székely ételről írt cikke. De az erdővidéki temetők sírjeleinek feldolgozása is ebből az időszakból való. Ettől az időtől kezdve múzeumi szolgálatához következetesen hűséges maradt. A budapesti Néprajzi Múzeumban muzeológustól, osztályvezetőig, főigazgatóig minden posztot betöltött, 1956 tavaszától a Tiszán inneni reformátusság fellegvárának egyik múzeumát igazgatta Sárospatakon, a Rákóczi Múzeumot. A Református Nagykollégium és Tudományos Gyűjtemények vezetőjének, Újszászy Kálmánnak és családjának, valamint Román János levéltárosnak, Takács Bélának, aki 1958-tól a református tudományos gyűjtemények önálló egységgé váló múzeumának vezetője volt, Bakos Józsefnek, Czegle Imre főkönyvtárosnak és a nyelvész-irodalomtörténész Kováts Dánielnek a barátságát is élvezhette. Újszászy Kálmán halála után az Újszászy-emlékkönyv társszerkesztője is Balassa volt. 1962-től mint a Budapesten működő Múzeumi Osztály minisztériumi osztályvezetője, már a korábbi múzeuma ügyeit, a Rákóczi Múzeumét is intézhette országos hatáskörrel, majd 1966-tól a vajdahunyadvári Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója, illetve főigazgató-helyettese lett párton kívülként. 1983-ban vonult nyugdíjba, mert sok megírandó, feldolgozandó témája, könyve hevert még az íróasztalán ekkor.

Nyugdíjba vonult, de nem nyugalomba, mint ezt szívesen hangoztatta is. Aktív múzeumirányító-tudományos munkássága során, de nyugdíjba vonulása után is számtalan részadatot, vagy feldolgozást tett közzé különböző református gyülekezetek, kálvinista népessége néprajzáról, agrártörténetéről, mindennapi és történeti hagyományairól, kiemelkedő népművészek, népi iparművészek életéről, munkásságáról. Református szülőfaluja, Báránd monográfiáját is összeállította, szerkesztette.

Balassa munkásságában a református mellett a többi protestáns vallás képviselőinek, földművelő népességének szokáshagyományát, sajátosságait is kutatta, de akár Kossuth Lajos keresztszüleit is. A reformáció időszakától a korábbiakhoz képest eltérő, majd az új vallások egymástól is eltérő szokás-hagyományait is kimutatta. Balassa Iván a fő kutatási területének számító földművelés néprajzának monográfiáiban is kitért a kálvinista közösségek újító, innovatív képességére, a református lelkészek példamutatására a gazdálkodásban, a tradicionális termelés racionalizálásában. Az egyén, a személyiség szerepére, kutatására hívta fel a figyelmet számtalan példát említve, megfigyelve, ahogy a közösség érdekét szolgálták jó példákkal a református lelkészek. Rámutatott a mezőgazdasági vándormunkások műveltségközvetítő szerepére, de Debrecen reformátusainak és az erdélyi nagytájnak XVIII–XIX. századi néprajzi kapcsolataira is. A munkaeszközök történeti-néprajzi kutatásának ikonográfiai forrásairól írt cikkében a reformáció korától kialakult és kedvelt nyomdatermékeknek, a kalendáriumoknak, csízióknak hónapábrázolásait, ikonográfiáját mutatta be történeti, regionális változásaival mint az agrártörténet, a néprajz, a munkaeszköz kutatás különleges forrásait. Az alföldi földművelés, az eke és a szántás, a gabona (búza) centrikus alföldi gazdálkodás, az aratás és a kérébe kötött szalagabona összerakása, számolása során óhatatlan volt a református népesség közötti gyűjtésének tudományos közzététele. Hasonlóan a futóhomok megkötéséről írt tanulmányában, vagy a bodrogi közeli lápok népességének történeti néprajzában. Balassa 1994-ben megjelent *Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században* című könyve az Újszászy Kálmán által még a sárospataki évek alatt átadott kéziratok forrásokra épült. A kiterjedt pataki határ történeti topográfiajaként jelent meg a jó baráttal, Kováts Dániellel 1997-ben kiadott *Sárospatak határának helynevei* című kötet.

A protestáns, főleg a református népesség meghatározó szerepét mutatta ki Tokaj-Hegyalja, a Hegyköz, a Bodrogeköz monográfiáiban. Híres adatközlői, munkatársai Bodrogeközben pl. a cigándi Kántor Mihály, a karcasai Nagy Géza.

Az aszúbor készítésének gyakorlatát, amelyet korábbi vélekedések Lorántffy Zsuzsanna lelkészének, Szepesi Laczkó Máténak nevéhez kötöttek, Szikszai Fabricius Balázs 1590-ben megjelent szótára alapján a XVI. század közepére tette. A legújabb történeti kutatás is csak 1570-től tudja igazolni az aszúbor készítését. De a régi hegyaljai patikákban is a református nyomokat kutatta és mutatta ki a XVII. századtól. Kossuth Lajos keresztszüleiről készült cikkében pedig a monoki lutheránus keresztszülő-állítás-hívás szokását mutatta be.

Balassa Iván munkásságát a hagyományos protestáns etika jellemezte. Hatalmas munkabírása és munkakedve segítőkészséggel párosult. Céduláit, tapasztalatait szívesen osztotta meg munkatársaival, úgy tartotta, attól ő nem lesz sikeresebb, ha eltiporna mást. Baráti beszélgetésekben is széles összefüggésekre hívta fel a figyelmet, fáradhatatlanul és önzetlenül ontotta ötleteit, javaslatait. Eredményeire büszke volt, de nem tömjénezte önmagát. Segített egyetemistáktól kezdve doktoranduszoknak, kandidátusi-PhD-dolgozatot íróknak, védőknek mint opponens, vagy csak bizottsági tag. Munkamódszere a részkeredések kikutatása, tisztázása volt, majd összefoglalva egy-egy nagy ívű monográfiát tett a tudomány asztalára. Ennek is köszönhető a ma hihetetlennek tűnő tudói teljesítménye maradandósága, amely még irigységet is kelthetett egyesekben. Önmagával szemben kerülhetetlen volt, megélte a bibliai tanítást a keskeny út és a széles út ismeretében, a nehezebb, fárastóbb, a tüskékkel telehintett keskeny utat választva.

Munkaszeretete az élet, a család szeretetével párosult. Puritán ember volt, nagy vagyont nem gyűjtött, családi nyaralót is viszonylag későn, az 1970-es évek közepén szerzett, az általa szeretett gyenesi nádtetős kis, félig földbe vájt, hús parasztpincét, ahol az Ortutay Gyulával háromnegyed-egynegyed arányban írt, a Corvina Kiadó által megjelentetett *Magyar néprajz* című vaskos könyv korrektúráját is elvégezte. Ez betetőzte, megkoronázta közismertségét Európában.

Munkahelyi vezetőként, munkairányítóként egyszerű és következetes volt, munkatársainak problémáira érzékeny és megértő, vitalitásával, jó humorával a fiatalokat és idősebbeket is magával ragadó.

Az élet nehézségeiből és kihívásaiból mindig felegyenesedő, egyenes derékkel élő, helyét megtaláló református dolgos ember volt, akinek életét hite, haza- és emberszeretete határozta meg.

Csoma Zsigmond

